

ДЕЯКІ ГЕОСОФІЧНІ АСПЕКТИ ЛАНДШАФТНО-ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Кисельов Ю.О.

Висвітлюються питання місця етносу в ландшафті. Наголошується на інтегруючій ролі духу ландшафту в його зв'язку з етносом. Аналізуються етноксизистенційні наслідки міграцій людських спільнот залежно від ландшафтного чинника. Підкреслюється, що проблема ландшафтно-етнічних взаємодій має філософський характер, а її дослідження є одним із завдань геософії.

Ключові слова: ландшафт, етнос, дух, розвиток, міграції, аналогічні ландшафти, відносно протилежні ландшафти.

Ландшафт є одним з інтегральних об'єктів географії, що піддається не лише конкретно-науковому пізнанню, але й філософському осмисленню. Проблемам ландшафтознавчих досліджень під філософським кутом зору було присвячено низку міжнародних науково-методологічних конференцій (Київ, 1994; Вінниця, 2000; Київ, 2004 та ін.), над цими питаннями активно працюють провідні українські фізико-географи та філософи [1; 6; 7; 8; 14; 15 та ін.].

Особливе місце ландшафту в системі географічного знання ми пов'язуємо з його певною абстрагованістю від окремо взятих природних тіл, що складають геокомпоненти, а також із наявністю в ньому, крім матеріальної, ще й духовної складової. Неврахування останньої, на нашу думку, позбавляє суб'єкта-дослідника цілісного уявлення про ландшафт. Пізнання та осягнення духу ландшафтів були однією з концептуальних засад геософії Е. Банзе [16; 17], сьогодні вони посідають помітне місце в суспільно-географічних студіях [5; 9 та ін.] і, зокрема, геософічних дослідженнях, які сьогодні вийшли на новий етап розвитку [10; 11 та ін.].

Ми схильні до розгляду антропічного чинника як невід'ємного компоненту замешканого ландшафту. До останнього людина інтегрована через посередництво духу геопростору, впливу якого постійно зазнає. Через власну тріалістичну (не лише біологічну, але й соціальну і – як синтез – духовну) сутність людина, на наш погляд, не може бути включена до „ряду Сонцева”, що ієрархізує суто матеріальні компоненти-фактори. В силу значного різноманіття ландшафтів у них присутня не абстрактна людина як вид *Homo sapiens sapiens* у цілому; антропічним компонентом-фактором ландшафту виступає етнос, приурочений до певного, саме йому властивого ландшафту.

Проблему зв'язків етносу з ландшафтом порушували й прагнули по-своєму розв'язати ще представники класичної антропогеографії XIX – початку XX ст., які або визнавали визначальний вплив природного середовища на спосіб життя й ментальність народів (Ф. Ратцель), або вважали, що природа лише створює передумови розвитку етносів у певному напрямку (П. Відаль де ля Бляш). Особливу увагу питанням ландшафтно-етнічної взаємозумовленості приділяв російський історико-географ і етнолог Л. Гумільов, який сформулював теорію пасіонарності [2].

Зокрема, цей учений наголошував на приуроченості етносу до рідного йому ландшафту (останній є неодмінною умовою буття й поступального розвитку етнічної спільноти), а також на перетворюючій (щодо природи) ролі етносу на пізніх етапах його еволюції [3].

Ми, характеризуючи та осмислюючи взаємозв'язки ландшафту й іманентного йому етносу, констатуємо вирішальний, але опосередкований (через дух досліджуваного фрагменту геопростору) вплив природного довкілля на етнос. Визнаючи значну застарілість і – певною мірою – матеріалістичну вульгарність поглядів Ш.Л. Монтеск'є, який ментальні особливості народів прямо пов'язував із кліматом території, ми в той же час підкреслюємо непересічну актуальність концепції географічного детермінізму, який має стати конструктивною теоретичною основою для розробки глобальної стратегії виживання людства, про що виразно зазначається в сучасній географічній літературі [4].

Як стверджував Л. Гумільов, кожен етнос народжується й розвивається у притаманному саме йому ландшафті [2]. Особливо сприятливими для етоногенезу, на думку вченого, є сполучення таких споріднених природних комплексів, як ліси й галявини, савани й рідколісся, пустелі та оази тощо. Покидаючи „свій” ландшафт, етнічна спільнота ризикує опинитися на межі зникнення в результаті її асиміляції корінними мешканцями нової території поселення (свідомого або несвідомого). Погоджуючись із вищенаведеною думкою Л. Гумільова, ми водночас наголошуємо на важливій ролі конкретного ландшафтного середовища в долі етносу, що оселився на новому для себе фрагменті геопростору.

Для аксіологічної характеристики природних комплексів щодо мандрованих етносів нами застосовуються такі поняття, як „аналогічні ландшафти” (близьке до „зональних аналогів” Ф. Мількова [12]), прикладами яких є ліс і тундра, ліс і степ, ліс і савана тощо, та „відносно протилежні ландшафти”, що відповідають природо-територіальним комплексам, належним до різних типів і класів (рівнинні та гірські, лісові та степові тощо). Термін „відносно протилежні ландшафти” ми пропонуємо на противагу „абсолютно протилежним”, якими є природно-територіальні комплекси відносно природно-аквальних.

Для будь-якого етносу (або його частини), що змушений був мігрувати, оптимальним варіантом є поселення в ландшафті, аналогічному рідному. Прикладів, що підтверджують цю тезу, є безліч. Досить яскравим свідченням є, на нашу думку, історія аріїв, що за кілька тисячоліть до Христа жили на території України (зокрема, в її лісостеповій смузі), а згодом, мандруючи євразійськими просторами, опинилися на півострові Індостан, ставши індоаріями. Більша частина території Індії, розташованої в субекваторіальному фізико-географічному поясі, зайнята саванами та рідколіссями, що являють собою „аналогічні ландшафти” щодо лісостепу й степу помірного поясу. В цих нових, але де в чому подібних до попередніх, природних умовах арії міцно вкоренилися в ландшафт, сформувавши в подальшому сучасні індоарійські етноси, які переважають в Індії над давнішими дравідськими народами. На генетичний зв'язок індоаріїв зі стародавнім населенням Північного Причорномор'я вказують виразні аналогії у змісті ведичної й епічної давньоіндійської літератури та праукраїнської „Влесової книги”, написаної

ДЕЯКІ ГЕОСОФІЧНІ АСПЕКТИ ЛАНДШАФТНО-ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

нащадками тієї частини аріїв, що залишилися над Дніпром, а також суголосність топонімів, згадуваних в індоарійських джерелах, із географічними назвами сучасної України [13].

Іншим доказом реальності етнічного самозбереження народу, що потрапив у „аналогічний ландшафт”, є міграція угрів-угорців із-під Уралу до Паннонії у IX ст. по Хр. Опинившись у суцільному оточенні індоевропейських етносів, угорці освоїли подібні до приуральського лісостепу ландшафти пушт, зберегли свою мову, прийняли християнство та розбудували власну державу, яка, хоч і з перервою в XVI – XIX ст., існує дотепер і є однією найрозвинутіших у центральноєвропейському регіоні.

Досить виразним є й новочасний приклад українських емігрантів до Північної Америки. Так, нащадки переселенців до центральних провінцій Канади та північно-центрально-штатів США, оселившись серед лісостепів і прерій, знайшли в західній півкулі ландшафти, аналогічні українським, та – у своїй основі – вже в четвертому поколінні зберігають предківську мову, віру, культуру. Натомість, більшість емігрантів – мешканців великих міст Сполучених Штатів – у другому-третьому поколінні цілковито інтегрувалися до американської нації. Головними причинами тому ми бачимо втрату українцями, що стали американцями українського походження, рідного етнічного ландшафту та космополітичний дух сучасних мегаполісів.

В історичному минулому не вдавалося зберегти власну етнічну ідентичність готам, які, прийшовши із суббореальної лісової смуги до середземноморських країн та в українські степи (зокрема, до Криму), зникли як етнос, а також болгарам, що з лісів Надволжя прикочували до степів Нижнього Подунав'я й засвоїли слов'янську мову та культуру. Зазначені народи позбулися на нових територіях властивих їм ландшафтів, через що й зазнали асиміляції та акультурації.

Таким чином, міграції етносів, що призводили до освоєння ними „аналогічних ландшафтів” (щодо їхніх рідних), не зупиняли їх розвиток і, взагалі, не мали негативного впливу на їхню долю; натомість, переселення народів у виразно чужі ландшафти зумовлювало досить швидкий кінець їх існування як етнічних спільнот. Причиною згубних етноксизистенційних наслідків таких міграцій є, на наш погляд, несумісність духу різних „відносно протилежних ландшафтів”.

Не лише характер ландшафту визначає умови життєдіяльності етносу та його ментально-поведінкові риси; так само етнос впливає на ландшафт, який зазнає антропогенної модифікації. На нашу думку, цілком доречно вести мову про етнічне природокористування, під яким ми розуміємо сукупність особливостей використання природних умов і ресурсів, властивих певному етносові. Як зазначав Л. Гумільов, активне перетворення природного довкілля найбільш притаманне етносам, що перебувають у фазі інерції [3]. Яскравими прикладами можуть бути антропогенно підсилене спустелювання Сахари за доби Римської імперії та величезне за своїм розмахом техногенне перетворення природних ландшафтів Європи й Північної Америки в Новий і Новітній час.

Наведені нами міркування та приклади свідчать про безумовний і тісний зв'язок, що простежується між ландшафтом і етносом, що його населяє і

компонентом якого є. Також відзначимо, що дух ландшафту виразно проявляється в етносі, його психології, ментальності й характерній поведінці. Отже, проблема ландшафтно-етнічного взаємовпливу, що має не лише матеріальний (пов'язаний із традиційними видами етнічного природокористування), але й сакральний аспект, не може бути до кінця вирішеною класичною географією. Дослідження зазначеного питання є одним з основних завдань геософії – „філософії людського простору” (переклад наш – Ю. К.) [18]. Необхідність розробки концептуальних засад оптимізації освоєного людиною геопростору на різних рівнях його організації, що мають стати складовою державної політики, й зумовлює суттєве практичне значення геософічних студій.

Список літератури

1. Аккаш Е.С. Категория «ландшафта» в концепции глобального эволюционизма и постнеклассической философской парадигмы (тоталлогический аспект) // Феномен ландшафта: частины – ціле – все. Філософія і географія. Проблеми постнекласичних методологій / Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 26-28.
2. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Москва: ДиДик, 1994. – 638 с.
3. Гумилёв Л.Н. Конец и вновь начало. – СПб. – Москва, 2002. – 415 с.
4. Исаченко А.Г. Географический детерминизм – конструктивная научно-мировоззренческая концепция // Известия Русского географического общества. – Т. 138. – Вып. 3. – СПб.: Наука, 2006. – С. 1-14.
5. Казаков В.Л. Духовна географія: визначення, методи // Ландшафти і сучасність: Зб. наук. праць. – К. – Вінниця: Гіпаніс, 2000. – С. 15-18.
6. Казаков В.Л. Географічне прочитання М. Хайдеггера // Ландшафти і сучасність: Зб. наук. праць. – К. – Вінниця: Гіпаніс, 2000. – С. 74-77.
7. Казаков В.Л. Техніка і її сутність: філософська та географічна площина проблеми // Феномен ландшафта: частины – ціле – все. Філософія і географія. Проблеми постнекласичних методологій / Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 59-62.
8. Кизима В.В. Ландшафт – это всё // Феномен ландшафта: частины – ціле – все. Філософія і географія. Проблеми постнекласичних методологій / Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 6-13.
9. Кисельов Ю.О. До вивчення сакральних ландшафтів Луганщини // Ландшафтознавство: традиції та тенденції / Матеріали Міжнар. наук. конф. – Львів, 2004. – С. 228-230.
10. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції // Фізична географія та геоморфологія. – Вип. 48. – 2005. – С. 66-70.
11. Кисельов Ю.О. До формування теоретико-методологічних основ геософічних досліджень // Історія української географії. – Вип. 14. – Тернопіль, 2006. – С. 8-11.
12. Мильков Ф.Н. Общее землеведение. – Москва: Высш. шк., 1990. – 335 с.
13. Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К.: ВЦ „Просвіта”, 2001. – 288 с.
14. Пащенко В.М. Теорія постнекласичного ландшафтознавства. – К., 1999. – 284 с.
15. Пащенко В.М. Землезнання: Кн. 1. Методологія природничо-географічних наук. – К., 2000. – 320 с.
16. Banse E. Die Seele der Geographic. Geschichte einer Entwicklung. – Braunschweig, 1924. – 96 S.
17. Banse E. Landschaft und Seele. – Braunschweig, 1928. – 99 S.
18. Piskozub A. Mędyz historiozofią a geozofią. – Gdańsk, 1994. – 250 s.

Кисельов Ю.А. Некоторые геософические аспекты ландшафтно-этнических взаимосвязей

Освещаются вопросы места этноса в ландшафте. Отмечается интегрирующая роль духа ландшафта в его связи с этносом. Анализируются этноэкзистенциальные последствия миграций человеческих общностей в зависимости от ландшафтного фактора. Подчеркивается, что проблема взаимного влияния ландшафта и этноса имеет философский характер, а её исследование является одним из заданий геософии.

ДЕЯКІ ГЕОСОФІЧНІ АСПЕКТИ ЛАНДШАФТНО-ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Ключевые слова: ландшафт, этнос, дух, развитие, миграции, аналогичные ландшафты, относительно противоположные ландшафты.

Kyselov Yu. O. Some geosophysical aspects of the interrelations between landscape and ethnos

The question of the place of ethnos in the landscape is viewed. An integrating role of landscape spirit in its connections with the ethnos is marked. Ethnoexistential results of migrations of human communities in their dependence on the landscape factor are analyzed. It is stressed that the problem of the interrelated influence of landscape and ethnos is one of the tasks of Geosophy.

Key words: landscape, ethnos, spirit, development, migrations, analogical landscapes, relatively opposite landscapes.

Статья поступила в редакцию 25.07.2008 г